

Психологічна структура професійної антиципації нотаріуса

Проаналізовано структурні рівні функціонування антиципації у структурі професійної діяльності нотаріусів. Виокремлено субдійовий, дійовий, діяльнісний, життєдіяльнісний та футурологічний рівень перебігу професійного антиципування в нотаріальній діяльності. Вставлено основні структурні складові професійної антиципаційної спроможності нотаріусів.

Ключові слова: антиципація, інститут нотаріату, нотаріальна діяльність, психологічна структура діяльності.

Проанализированы структурные уровни функционирования антиципации в структуре профессиональной деятельности нотариусов. Выделено субдейственный, действенный, деятельностный, жизнедеятельностный и футурологический уровень протекания профессионального антиципирования в нотариальной деятельности. Вставлены основные структурные составляющие профессиональной антиципационной состоятельности нотариусов.

Ключевые слова: антиципация, институт нотариата, нотариальная деятельность, психологическая структура деятельности.

Актуальність теми. Високий рівень антиципаційної спроможності у сфері своєї професійної діяльності є однією з найважливіших складових професіоналізму будь-якого фахівця і нотаріуса зокрема. І все ж серед великого розмаїття професій є такі, де розвій антиципаційних функцій набуває особливо гострої актуальності. Як пише високопрофесійний нотаріус з багаторічним стажем роботи О. Котик: “Із всіх юридичних професій тільки професія нотаріуса є нічим іншим, як моделюванням майбутнього. Ця професія змушує юриста мислити наперед, з точністю до 99% передбачати поведінку сторін упродовж 3–25 років і складати засвідчувальний документ, підтверджуючи при цьому, що відносини сторін безспірні, мають договірний характер і відображають добру волю кожного з учасників угоди (правочинна)” [9, с. 66].

Однак, попри особливо гостру актуальність дослідження професійної антиципації нотаріуса, вона, на відміну від інших різновидів професійної антиципації (антиципація педагогів, спортсменів, управлінців тощо), ще не стала предметом наукового психологічного аналізу. Тому існує вкрай нагальна потреба,

спираючись на вже досить численні загальнопсихологічні дослідження антиципації [5; 12], досвід вивчення інших різновидів професійного антиципування та наукові розвідки в сфері нотаріату [14; 15; 16; 17], з'ясувати загальнопсихологічне та специфічне в функціонуванні антиципаційних процесів в структурі нотаріальної діяльності.

Мета даної статті є дослідження особливостей психологічної структури професійної антиципації нотаріусів.

Виклад основного матеріалу. Аналіз професійної антиципації нотаріусів доцільно розпочати з виокремлення сутності зазначеної діяльності, яке визначається правовою системою сучасної України. Згідно чинного законодавства, сутність та функціональне призначення нотаріальної діяльності полягає в захисті прав та законних інтересів фізичних і юридичних осіб шляхом фіксації й посвідчення їх безспірності, надання суб'єктивним правам публічної сили та офіційного визнання від імені держави. При цьому в контексті правової системи держави нотаріат виконує місію превентивного правосуддя, яка полягає в здійсненні діяльності, що створює основу для вирішення питань без їх судового розгляду шляхом оформлення правового документа від імені держави, надаючи йому юридичної сили, рівної за юридичною значущістю судовому документу.

Окрім того, нотаріальна діяльність сприяє захисту прав громадян та юридичних осіб і на стадії судового розгляду, коли звернення до правосуддя уникнути не вдалося. В даному випадку дії нотаріуса направлені на сприяння повному і всебічному дослідженню обставин справи, оптимізуючи процес доведення, полегшуючи і спрощуючи діяльність правосуддя. Здійснюючи сприяння в справі розв'язання правових конфліктів, нотаріуси з одного боку, забезпечують докази, необхідні у разі виникнення справи в судах або адміністративних органах, а з другого створюють передумови для видачі судом наказу та забезпечують формування несуперечливої і повної доказової бази для дозволу справи (через офіційний характер нотаріальних актів і шляхом участі в справі як свідків і третіх осіб).

Описаний вище характер нотаріальної діяльності, що задається їй з боку суспільства і держави зумовлює те, що "діяльність нотаріуса, насамперед, спрямована на майбутнє" [7, с. 49], що зумовлює наявність у нотаріуса високого рівня антиципаційної спроможності. Проте, сказане зовсім не означає, що такі модуси часу як минуле та теперішнє не грають важливої ролі. Ми візьмемо до уваги те, що здатність особистості до професійної нотаріальної діяльності можна аналізувати з різних підходів, отримуючи щоразу

нову її структурну модель. У даному разі ми поглянемо на неї у темпоральному вимірі, беручи до уваги ту обставину, що і кожна нотаріальна дія та нотаріальна діяльність розгортається у часовому континуумі “минуле – теперішнє – майбутнє” [5]. Тому в зазначеному аспекті можна виокремити три різновиди здатностей у структурі загальної професійної здатності до нотаріальної діяльності, які зорієнтовуються на роботу з кожним зі згаданих вище часових модусів: здатність до професійної ретроспекції, професійної презенсспекції та професійної антиципації [5].

При цьому структурування на минуле, теперішнє та майбутнє може здійснюватися шляхом соціально-хронологічного чи біотемпорального квантування перебігу часу. В першому випадку йдеться про минулу, теперішню та майбутню хвилину (годину, день, тиждень, місяць, рік тощо). Тобто для членування часу тут використовуються соціально вироблені темпоральні одиниці. Окрім них існують і суб’єктивні часу, які свого часу вивчалися Б.Й.Цукановим [18]. Минуле, теперішнє і майбутнє може виокремлюватися і шляхом розчленування нотаріального процесу на низку нотаріальних дій, подій, ситуацій, вчинків тощо. В цьому випадку хронологічні межі вказаних модусів часу будуть не константними, а рухомими в досить широких межах. Але особливо продуктивним, на наш погляд, видається виокремлення темпоральної структури нотаріальної діяльності через призму поняття нотаріальна дія, бо для нотаріальної практики вже давно узвичаїлося виокремлювати перелік типових нотаріальних дій.

Нотаріальна дія – це окрема дія нотаріуса або іншої повноважної особи, яка визначається окремим змістом і є складовою частиною більш високого рівня, який описується поняттями нотаріального провадження. Нотаріальним провадженням є сукупність послідовно вчинюваних нотаріусом дій, що мають юридичне значення, з метою надання їм юридичної вірогідності (достовірності). Третій ієрархічний рівень організації нотаріальної діяльності є нотаріальний процес, який структурується як сукупність вчинюваних нотаріальних проваджень або нотаріальних дій, якщо за однією заявою вчиняється одне провадження, та нотаріальних правовідносин, які виникають під час його вчинення [15]. При цьому нотаріальним правом окреслюється коло нотаріальних дій, серед яких виділяються чотири групи: засвідчення безспірного права; засвідчення істинності фактів; надання документам юридичної сили; засвідчення доказовості правочина [14]. Щодо конкретного переліку нотаріальних дій, то він чітко є окресленим у Законі про нотаріат [2] та Інструкції міністерства юстиції України [3].

Тоді можна говорити про антиципацію нотаріальної дії як її планування, виділяти цільове та антицільове антиципування (бажане майбутнє, яке треба досягти, і небажане майбутнє, якого треба уникнути), а також прогнозування майбутньої ситуації, в якій запланована нотаріальна дія буде розгортатися, та можливих прямих, побічних і віддалених наслідків, які може вона потягнути за собою.

Оперуючи поняттям “нотаріальна дія”, можна виокремити наступні рівні професійної антиципації нотаріуса:

- субнотаріально-дійовий рівень антиципації;
- рівень одиничних нотаріальних дій або нотаріально-дійовий рівень професійного антиципування нотаріуса;
- рівень нотаріальної діяльності як системи нотаріальних дій нотаріуса впродовж його майбутньої професійної кар’єри;
- рівень життєдіяльності нотаріуса в цілому з інтеграцією професійного шляху в його життєвий шлях як особистості; рівень функціонування й розвитку нотаріату як складової правової системи та соціального інституту суспільства.

Однак, беручи за основу виокремлення рівнів поняття “нотаріальна дії” та “нотаріальна діяльність” усталені в контексті нотаріального права, слід їх співвіднести з поняттям “дія” та “діяльність” в психології. Під дією, згідно з теорією діяльності О.М.Леонтєва, розуміється відтинок людської активності, підпорядкований одній і тій же свідомій меті, яка може або безпосередньо вдовольняти певну потребу суб’єкта, і тоді такого роду дія набирає форми діяльності, або ж бути проміжним етапом реалізації потреби. Сама дія, в свою чергу, може бути складною у тому сенсі, що включає в себе дії меншого масштабу, мета яких підпорядковується меті даної дії, і елементарними діями, які вже далі не містять підпорядкованих дій як поведінкових одиниць, націлених на усвідомлену мету [11].

При такому розумінні дії й діяльності людська активність, або діяльність в широкому сенсі, може розмежовуватися на такі ієрархічні рівні: рівень особливих діяльностей (діяльність у вузькому сенсі), рівні дій різної складності та елементарних дій і рівень операцій, управління якими здійснюється на підсвідомому рівні.

Беручи до уваги психологічне тлумачення понять “дії” й “діяльності” під нотаріальною дією, як посвідченням безспірних прав та фактів, що мають юридичне значення, а також вчинення інших дій, спрямованих на позасудову охорону прав і інтересів осіб, що належать до повноважень нотаріальних органів, або до компетенції деяких категорій осіб, яким дозволено виконувати

певне обмежене коло нотаріальних дій (посадові особи виконавчих комітетів сільських, селищних, міських рад народних депутатів; консульські установи України) з дотриманням правил, встановлених чинним законодавством, а також норм міжнародного права та міждержавних угод, слід розуміти складну дію, яка може містити підпорядковані дії зазначеній вище меті.

З огляду на сказане вище, слід розмежовувати поняття “нотаріальна дія” і “дія нотаріуса”, надаючи останньому ширшого змісту ніж першому. Тому, говорячи про субнотаріально-дійовий рівень професійної антиципації нотаріуса, ми будемо розуміти функціонування антиципації в структурі саме нотаріальної дії, а не просто дії нотаріуса. Дії нотаріуса в статусі реалізації нотаріальної дії можуть бути дуже різноманітними і торкатися як перцептивної та інтелектуальної активності спрямованої на вивчення, редагування або створення документа, стосовно якого буде потім прийматися рішення щодо можливості його нотаріального посвідчення, так і комунікації з клієнтом та іншими особами задіяними в контексті даної нотаріальної дії.

Дії нотаріуса в контексті нотаріальної дії можуть й спрямовані на упорядкування свого робочого місця та організації робочого часу тощо. В структурі кожної із зазначених дій також функціонує антиципація, яка цілком може бути предметом спеціального психологічного дослідження. Наприклад, комунікативна, перцептивна та мислиннева антиципація нотаріуса, які є субнотаріально-дійовими різновидами антиципування.

Нотаріально-дійовий рівень професійної антиципації торкається моделювання прямих та побічних, близьких та віддалених наслідків здійснення задуманої нотаріальної дії. Адже “від того, наскільки вірно будуть продумані і відображені нотаріусом різноманітні ситуації майбутніх життєвих подій, буде залежати наявність або відсутність проблем в учасників угоди. Наскільки нотаріус професійно, ретельно, доброзичливо, старанно попрацює над створенням документа, настільки від цього в майбутньому залежатиме розвиток подій. Нотаріус сьогодні – це ще й фахівець за побудови, моделювання, конструювання майбутніх подій” [10, с. 76].

Нотаріально-діяльнісний рівень професійної антиципації нотаріуса спрямований на професійну діяльність в цілому, виборі місця розташування нотаріальної контори, встановлення стабільного кола клієнтів, на роботу над своїм професійним іміджем серед громадян і колег тощо. При цьому нотаріальна діяльність може цілком розглядатися і як особлива діяльність в психологічному

сенсі, якщо вона сама по собі стає специфічною потребою для нотаріуса, який щиро любить свою роботу і знаходить в ній свою самореалізацію. Якщо ж професійна діяльність для нотаріуса не є сама по собі потребою, а слугує лише засобом по вдоволенню інших потреб, то діяльністю вона є лише в широкому сенсі.

Проблему особистісного смислу своєї професійної діяльності кожен нотаріус вирішує залежно від того, як він вписує свій професійний шлях у загальний контекст свого життєвого шляху як суб'єкт життєтворчої активності. Зазначений рівень можна назвати життєтворчим рівнем професійної антиципації нотаріуса. При цьому індивідуальна життєтворчість та професійна діяльність особистості тісно пов'язана з суспільним контекстом, який є динамічним. Більше того, антиципувати тенденції розвитку суспільства, а особливо його правової системи, нотаріусу потрібно не лише у власних інтересах, але й виходячи з інтересів клієнтів, прогнозуючи, які наслідки може мати даний правочин на тлі змінених суспільних умов. Отже нотаріус мусить бути також і своєрідним футурологом, який не тільки передбачає, але й певною мірою бере участь в творенні майбуття не лише для свого клієнта, але й для суспільства та держави.

Як бачимо, професійна антиципація нотаріуса є досить складним і багатоаспектним явищем, яке потребує поглибленого психологічного аналізу з визначення глибинної природи цього феномену. При цьому професійна антиципація нотаріуса в контексті розмежування психічних функцій на натуральні й вищі, належить, безперечно, до вищих форм антиципування, як мінімум з двох причин.

По-перше, самі об'єкти антиципування в структурі нотаріальної діяльності, як і сам інститут нотаріату, мають культурно-історичне походження і з'являються лише на історично досить пізніх етапах розвитку суспільства.

По-друге, нотаріальна діяльність взагалі і антиципування в ній, зокрема, опосередковується спеціальною суспільно виробленою системою антиципаційних концептів і конструктів, сформульованих в нормативно-правових та інструктивних документах, а також у науковій та навчальній літературі. А це, в свою чергу, означає, що із двох вищих форм антиципації людини, представлених в образній (перцептивна та уявна) і понятійній (дискурсивна), провідне значення має остання. Більше того, понятійне антиципування в нотаріальній діяльності є, зазвичай, не просто елементарним узагальненням певних масивів образів, але має й високий, а, нерідко, й дуже високий рівень абстракції.

У понятійних формах антиципування в процесі перекодування образу в поняття чи текст, з одного боку, втрачається значна частина змісту (краще один раз побачити, ніж сто разів почути), а з іншого – з'являється можливість зосередитися на істотному й абстрагуватися від неістотного (відійти, щоб далі стрибнути). Особливо яскраво зазначене знаходить свій прояв у випадках антиципації високого рівня абстракції.

При категоризації, особливо високого рівня абстракції, втрачаються також часові та просторові параметри об'єктів (ситуації чи подій), що в дискурсі компенсується спеціальними граматичними конструкціями. У випадку антиципації – це граматичні конструкції майбутнього часу, а також ціла низка спеціальних концептів та конструктів: дескриптивні, часові, просторові, ймовірнісні, аксіологічні [3].

Однак, у зазначеній слабкості високо абстрактної антиципації криється і її велика сила, бо, програючи в повноті, понятійно-дискурсне антиципування отримує потенційно виграв у збільшенні дальності та точності антиципування з істотних для суб'єкта аспектах. Воднораз високо-абстрактне антиципування створює й ризик “відриву від реальності”, а також висуває більш високі вимоги до інтелектуального рівня суб'єкта антиципації.

На основі вищесказаного слід зробити висновок, що професійна антиципація нотаріуса належить до особливо складних різновидів професійної антиципації, де характерні для вищих форм антиципації структурні елементи представлені у яскраво виразній формі. Проаналізуємо зазначені елементи, виходячи з методології психосемантичного підходу [13].

Першим елементом здатності до професійної антиципації в нотаріуса є об'єктні, ретрогностичні, діагностичні та антиципаційні концепти (поняття) та конструкти (біполярні пари концептів, які задають дихотомічну або оцінкову шкалу). Останні, в свою чергу, можна розмежувати на цільові, антицільові, прогностичні та планувальні. При цьому для професійної діяльності нотаріуса провідне значення мають такі конструкти: “діездатний – недіездатний”, “законно – незаконно”, “істинно – хибно”, “безпірно – сумнівно”, “злагода – конфлікт” тощо.

В об'єктних концептах та конструктах фіксується коло тих осіб, спільнот та інституцій дії (чи бездіяльність), які потрібно антиципувати нотаріусу. До таких слід віднести, по-перше, його самого, по-друге, – клієнтів його нотаріальних послуг, а також осіб пов'язаних з ним, по-третє, – документообіг правочину, доказову силу якого він засвідчує, по-четверте, – дії інших суб'єктів правової

системи (судді, прокурора, адвоката тощо); інститут нотаріату, суспільство.

Другий елемент складають антиципаційні гіперконцепти та гіперконструкти (судження, знання), у яких у більш чи менш узагальненій та системній формі фіксуються просторові та часові патерни подій нотаріального процесу, а також близьких та віддалених наслідків для його учасників. Різного роду антиципаційні судження (знання) слугують основою для уможливленого моделювання майбуття.

Третій елемент складає система засобів, призначених, по-перше, для відображення та проектування майбутнього і, по-друге, для упередження та опредметнення (творення) змодельованого нотаріусом майбутнього стану, безпосередніх та віддалених наслідків, які тягне за собою засвідчення правочину чи угоди. Такими в нотаріальній діяльності є, насамперед, саме нотаріальне посвідчення, а також юридична порада нотаріуса своїм клієнтам, оскільки нотаріальна діяльність має ще й правоаналізуючі функції і нотаріус має право та професійний обов'язок проявляти високу креативність і визначати надзвичайно широкий спектр варіантів дозволеної поведінки клієнтів в межах урегульованих законом правовідносинах, в результаті чого ним може надаватися можливість вибору серед декількох альтернативних варіантів правової поведінки, навіть, у тих випадках, коли такі правовідносини взагалі не мають аналогів.

Нотаріальна діяльність має дуже важливу місію упередження можливих правопорушень громадян через роз'яснення зацікавленим особам неправового характеру обраних способів розв'язання своїх проблем і відмови від нотаріальної дії, яка суперечить закону. Особливістю розгортання нотаріальної діяльності як певного різновиду послуги є те, що на будь-якій стадії нотаріального процесу можлива відмова, або відкладення вчинення нотаріальних дій, якщо в особи виникли сумніви в доцільності цього нотаріального провадження або з інших поважних причин. Тому, відмову у вчиненні нотаріальної дії можна також розглядати як засіб упередження та творення майбутнього.

Висновки. Відносно поняття нотаріальна дія можна виокремити наступні рівні професійної антиципації нотаріуса: субнотаріально-дійовий; нотаріально-дійовий; життєтворчий; футурологічний. У психологічній структурі професійної антиципації нотаріуса доцільно виділити такі елементи: об'єктні, ретрогностичні, діагностичні та антиципаційні концепти (поняття) та конструкти (біполярні пари концептів, які задають дихотомічну

або оцінкову шкалу), антиципаційні гіперконцепти та гіперконструкти (судження, знання), у яких у більш чи менш узагальненій та системній формі фіксуються просторові та часові патерни подій нотаріального процесу, а також близьких та віддалених наслідків для його учасників. Третій елемент складає система засобів, призначених, по-перше, для відображення та проектування майбутнього і, по-друге, для упередження та опрідметнення (творення) змодельованого нотаріусом майбутнього стану, безпосередніх та віддалених наслідків, які тягне за собою засвідчення правочину чи угоди.

Список використаних джерел

1. Конституція України, прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року // Відомості Верховної Ради України, – 1996. – №30 – С.141.
2. Закон України “Про нотаріат” від 2 вересня 1993 року // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – №39 – С.383.
3. “Інструкція “Про порядок вчинення нотаріальних дій нотаріусами України”, затверджена наказом Міністерства юстиції України від 3 березня 2004 року // Офіційний вісник України. – 2004. – №-15.
4. Аршава І. Ф. Юридична психологія [Текст]: підручник / І.Ф. Аршава, О. Г. Рєпіна, І. О. Аршава. – Д.: Вид-во ДНУ, 2008. – 184 с.
5. Батраченко І. Г. Психологія антиципації / І. Г. Батраченко. – Д. : Вид-во ДНУ ім. О. Гончара, 2009. – 264 с.
6. Васильев В.Л. Юридическая психология /В.Л.Васильев. – СПб, Питер, 2002. – 640 с.
7. Котик Е. Психологическая культура нотариуса: проблемы формирования / Е. Котик // МЕН. – № 6 (32), 2003. – С. 65-68.
8. Котик Е. Психология конфликта и нотариальная деятельность / Е. Котик // МЕН. – № 2 (10), 2005. – С. 79-97.
9. Котик Е. Психология освоения новой информации / Е. Котик // МЕН. – № 6 (42). – 2008. – С. 65-68.
10. Котик Е. Психология удостоверения правочина. Часть 2: Проблемы практикующих нотариусов по установлению свободного волеизъявления участников правочина / Е. Котик // МЕН, № 6 (24), 2005. – С. 71-77.
11. Леонтьев А. Н. Деятельность. Сознание. Личность : учеб. пособ. [для студ. вузов, обучающихся по направлению и спец.

- “Психология”, “Клиническая психология”] / А. Н. Леонтьев. – М. : Смысл, Издательский центр “Академия”, 2004. – 346 с.
12. Ломов Б. Ф. Антиципация в структуре деятельности / Б. Ф. Ломов, Е. Н. Сурков. – М. : Наука, 1980. – 279 с.
 13. Петренко В. Ф. Основы психосемантики / В. Ф. Петренко. – СПб : Питер, 2005. – 480 с.
 14. Федорова К.І. Сучасна методологія адміністративно-правового регулювання приватної нотаріальної діяльності / К.І. Федорова // Влада. Людина. Закон. – 2007. – № 7. – С. 79-84.
 15. Фурса С.Я. Нотаріальний процес. Теоретичні основи: Монографія / С.Я. Фурса – К.: Істина, 2002. – 319 с.
 16. Фурса С.Я. Проблема формування принципів організації та діяльності нотаріату в Україні / С.Я. Фурса // Часопис Київського університету права. – 2002. – № 1, – С.59-65.
 17. Фурса С.Я. Теоретична модель нотаріального процесу / С.Я. Фурса // Вісник Академії праці і соціальних відносин. Федерації профспілок України. – 2001. – № 1. – С.87-93.
 18. Цуканов Б. Ф. Времени в психике человека / Б. Ф. Цуканов. – Одесса: “АстроПринт”, 2000. – 221 с.
 19. Юридическая психология: Терминологический словарь / Сост. А.М.Бандурка, В.С.Венедиктов, А.В.Тимченко, В.Е.Христенко, В.Б.Калиновский / Под ред. Бандурки А.М. – Х.: Тимченко, 2005. – 432 с.

The structural functioning levels of anticipation are analysed in the structure of notary professional activity. There is selected subeffective, effective, active, life activity and futurology level of professional anticipation process of in the notary's profession. The basic structural components of notaries' professional anticipation capabilities are inserted.

Keywords: anticipation, institute of notaries, notarial activity, psychological structure of activity.

Отримано: 6.02.2012 р.